

Bölcs Salamon mondása, hogy semmi sincs új a nap alatt és a föld felett, e henger-lenyomat láttán és átértése során önkéntelenül eszünkbe jut. Háromezeröttszáz év távlatából szemlélhetjük az ember törekvését az időt- és munkaerőt megtakarító gépek szerkesztésére. E rövid közlemény célja csupán ennek nyilvántartása, az esetleges elfeledésből való kiemelése.

KOVÁCS ISTVÁN

A mezőpaniti „kisasszonyok“. LAJTHA LÁSZLÓ az ozsdolai (Háromszék megye) „vadleány“-ról írt tanulmányában említi a szolnokdobokai „kisasszony“ néven ismert mitológikus lényeket [Ethn. LII (1941), 246–50]. A „kisasszony“ alakjáról való, ismereteinket kiegészíthetem egy Mezőpanitról (Maros-Torda m.) való történettel; ehhez hasonló tudomásom szerint az erdélyi magyar néphit köréből még nem jegyeztek le.

Két juhásztor holdvilágos éjszaka künn beszélgetett a juhok mellett. Beszélgetésük közben muzsikaszót hallottak. Megindultak a hang irányába, de alig haladtak egy kis távolságra, azt látták, hogy közelükben „kisasszonyok“ és „úrfiak“ lakmároznak, s számukra érthetetlenül hangzó éneket dúdolnak. A két juhász közelebb ment a lakmározó társasághoz. A mulatozók észrevették a juhászokat, s intettek, hogy lépjenek hozzájuk. Amikor a két juhász odament, kezükbe nyomtak egy-egy pánkót (fánkot) és egy ivókupát. A különös társaság aztán tovább mulatozott: a „kisasszonyok“ és „úrfiak“ koccintottak egymással, s így közöntöttek egymásra: „Lötytöm-fitty komám uram! — Korom-bitty, komám asszony!“ A pásztorok a koccintgatástól és a különös köszöntéstől annyira megijedtek, hogy önkénytelenül is Isten nevét emlegették. Erre a „kisasszonyok“ és „úrfiak“ eltűntek, s a juhászok kezében lévő ivókupa lócsonttá, a pánkó pedig lóganévá változott.

KRIZSOVÁNSZKYNÉ NAGY OLGA

Népi téglaegetés a zilahi Mice-völgyében. Ha a magyar népi építkezés gazdag irodalmát áttekintjük, azt fogjuk tapasztalni, hogy míg majdnem mindegyik leírás az építkezéshez felhasznált anyagok tárgyalásakor a fa, vessző és vályogos építkezés módjáról részletesen megemlékezik, addig a népi építkezés egyik újabb fajtájáról, éppen azért, mert újabbkeletű, csak nagyon szűkszavúan ír. Az eddig megjelent idevágó néprajzi tanulmányok csak a vályogos építési módot mutatták be és a népi téglaegetés munkamenetének leírását teljesen figyelmen kívül hagyták.¹ Egyedül Ecsedi István ír róla bővebben a debreceni népi építkezéssel foglalkozó tanulmányában.² Leírása azonban csak általánosságban szól erről az építkezési módról, de a munkamenet ismertetése itt is hiányzik.

Néhány napos vidéki tartózkodásom ideje alatt (1945. szeptember 3–7.) alkalmam volt a zilahi határ nyugati felén elterülő Micepatak völgyében

¹ Györffy István, A Nagykúnság és környékének népies építkezése: Népr. Ért. IX (1908), 1–18, 153–66. és X (1909), 65–78. Itt »A sárépítkezés« című fejezetben (162. l.) csak a vályogos építkezéstről és fajairól szól, a téglával való építkezést mint újabbat csak éppen megemlíti (163. l.). — Nagy József, A Hegyhát-vidék építkezése: i. h. I (1900), 81–96. — Banner János, A békési magyarság népi építkezése: i. h. XII (1911), 129–43. Mindketten csak éppen megemlítik az építkezésnek ezt a módját. A többi, a népi építkezéstről szóló tanulmány egyáltalán nem tárgyalja ezt a kérdést.

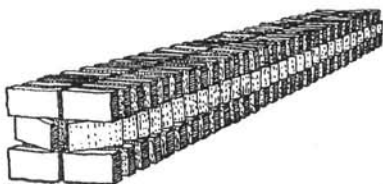
² A debreceni népi építkezés: XIII (1912), 157–94.

a népi téглаégetés munkamenetét megismernem és róla az alábbiakat feljegyezni.³

Téглаégetésre legalkalmasabb a május 25-től augusztus végéig terjedő idő. Ilyenkor járnak a téглаégető cigányok munkát vállalni. Ha megegyeznek a *munkakiadóval*,⁴ kiválasztják a közelben a téгла anyagához legjobb földet, valamint a *téglavetésre* és égetésre legalkalmasabb helyet. A *téglacig. tiglő* készítéséhez *homokos föld a jó*. Ezért lehetőleg patak mentén szoktak hozzáfogni a munkához. Először a téгла anyagának való földet próbálják ki és egy kis „ceremóniát” — egy kis darab összegyűrt földet — tesznek a *spórbá*, hogy jószágáról és alkalmasságáról meggyőződjenek. Ha ez kiégett és kemény, pirosszínű, nincs rajta repedés, a föld jó és kezdhetnek a *vetéshez*.

1. kép. A forma

2. kép. Máglába rakott téгла

A *vetéshez* két személy szükséges. Az egyik, az *embèr csinálja a sárt és horgya*, ez a *sárhördő*, a másik, az *asszony veti*, ő a *vető*. A sár készítéséhez *gödört* ásna a patak mellett és egy *kis sánc*on *leeresztik a vizet*. Azután *kapa ~ cig. szkërszãpã* segítségével összekeverik a gödörben felásott (cig. *hõrliëcu 'ásó'*) földdel. Ez lesz a téгла anyaga, a *sár*. A *vetéshez* is elő kell készíteni a helyet, mert később ott fog állani a *tãbori kemence ~ cig. bo romãno*. Ezért először egy kb. 10×10 méter nagyságú területet, a *szûrût* a gödör közelében *kapãvãl lekapãr*nak, *hogy ojan legyen mint az asztãl*. Ezt jól ledöngölik, hogy *le ne süppethessen* és *kisãncokjãk*. A sáncban belül kb. 30 cm magas, 60 cm széles földszárat hagynak köröskörül. Ez a *pankët* (ném. Bankette 'padka'), erre a kivetett téglát rakják. A pankéton ugyanis eső esetén az alsó tégláknak sem történhetik semmi bajuk, mert kiemelkednek a földből. A *vetéshez* és hordáshoz szükséges *homokot, asztalt, fosznideckãt* és *tãrboncãt* a munkakiadó adja. A gödörbõl kézi taligãval hordja fel a férfi a szûrû közepére állított asztalra a sarat. Az asztal 1 méter magas és a reáefektetett deszkãn megy fel reã a taligãval. Az asszony állva dolgozik az asztal mellett. A kiborított sarat először *összegyûrja*, majd az asztalon levõ homok segítségével *becipõzza* (cipõalakúra formálja), azután a *fõrmãba* (1. kép) *homokot szõr* és *êlrãzza*. Az elkészített sarat *belecsãpja, lenyomja, a csãpõfãvãl* (egy kis darab deszka) *lecsãpõzza* (lesimítja) és a szûrûre egy sorba *odacsãpja*. Ilyen módon naponként kb. 500 téglãt *vet ki*.

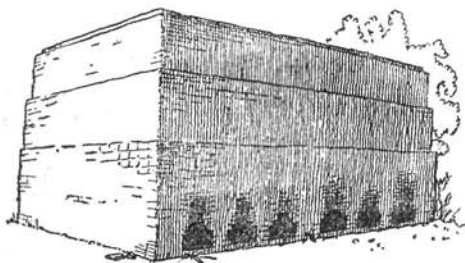
Ha a szûrû megtelt téglãval *felmãglãzzãk mãglãba* (2. kép). A *mãglãhëz* a pankéton van. Egy mãglãba 1000 téglãt raknak. Egy ilyen téglãnak *homokos*

³ A téглаégetés munkamenetéről Lokatos Mihály (48 éves) szilãgypaniti származású magyar cigány tájékoztató. A mesterséget apjától örökölte. A rajzokat adataim és vázlateim alapján ifj. dr. Kõs Kãroly volt szíves megrajzolni.

⁴ 20.000 téгла kiégetésének költségei 1945. szeptemberében: 200.000 lej, egy nyolchónapos disznó, 3 véka paszuly, 15 véka krumpli; továbbã minden 1000 téгла után 1 kg túró, 1 félvéka búza, egy félliter olaj.

tégla a neve. A máglában két egymás melletti sorban 50—50 téglá van, egymásra 10 sort raknak. A rakást egy ember végzi és ketten-hárman hordják neki. A máglába rakott téglát eső nem érheti, ezért ha felrakták, *betakárják.* Ha *decka* van, *kopórsót* csinálnak: 3—3 deszkát szegeznek fent össze. Ha nincs deszka, szalmával takarják le vastagon és néhány követ tesznek reá nehezéknak. Mind a deszkát, mind a szalmát a munkakiadó köteles adni.

Egyszerre mintegy 15—50.000 téglát szoktak vetni. Mikor a szükséges téglamennyiséget kivetették, a *kiegítéshez* fognak hozzá. A szűrűre *félrakják a táberi kemencét* (3. kép). A tábori kemence rakása szaktudást követel, ezért

3. kép. Tábori kemence

mindig csak hozzáértő ember foghat hozzá. *Egy ember rakja, a többijek kézre aggyák* — magyarázta Lokatos Mihály. Mielőtt a rakáshoz hozzáfognának a máglákon belül *biztosító szint* raknak. A szűrű négy sarkára és a két átellenes, a kemencenyílások felőli oldal közepére *ágasokat* vernek le, és három gerendát vagy rudat fektetnek rajtuk keresztül. A gerendákra *ágakat* vagy deszkát helyeznek, nehogy kemencerakás közben a téglát az eső megverje. A szín alatt rakják fel a kemencét és csak *kétnapos tűz* után, mikor a kemence már jól átmelegedett és az eső már nem árhat, szedik le a gallyakat.

A kemencerakást a kemence közepén húzódó *vastagláb* lerakásával kezdik, úgyhogy az a mágláktól körülbelül egyforma távolságra legyen. A vastagláb négy egymásmellé fektetett téglasorból áll, melyet négy téglamagasságra raknak fel. Az ötödik sortól kezdve fokozatosan kisebb-kisebb rakják féltéglánként jobbra és balra a vastag lábat még két téglamagasságig. Ha eddig eljutottak, a *kisebb lábakat* kezdik rakni, melyek a vastaglábbal párhuzamosan haladnak és a nyílások oldalfalait alkotják. Ezek már csak két téglá szélesek, magasságuk azonban ugyanakkora és felrakásuk is ugyanúgy történik, mint a vastaglábé. A fokozatosan kifelé rakott téglák olyan *böthajtást* alkotnak, melyek a tüzelőhelyek tetejét képezik. A bolthajtást azután a lábak egész hosszában kirakják, úgyhogy a kemencének két oldalt vannak nyílásai. A bolthajtások számát a kiegészítésre kerülő téglamennyisége szabja meg. 30.000 téglához általában hat nyílást szoktak rakni. A bolthajtások felett tömötten rakják egymás mellé fektetve a téglákat. Három felrakott sor után a nyílásokra keresztben négy sorban egy téglányi helyet üresen hagynak. Ezeket az üres sorokat *subérnek* hívják. *A subereket húzzák fel a gőzt* — felelte kérdésemre Lokatos Mihály. A subereket nem rakják ki egészen a kemence széléig, hanem csak három-négy téglányira a külső téglasortól. Egy suber egy téglá magas. A suberek felett egymásmellé fektetve rakják tovább addig a téglát, míg el nem fogy. Harmincezer tégláégetésekor 24—25 téglasort szoktak egymásra rakni.

Ha a felrakással elkészültek, a kemencét kívülről téglaburkolattal veszik körül. A téglaburkolatnak a kiégetéskor van fontos szerepe, mert ez tartja a kemence állandó hőmérsékletét. A nyílások felőli részén kb. 1 méter magasságra rakják lapjával egymásra a *tűzfalat* (cig. *tűszfaló*). Lent *két cöl-nyival* kijebb kezdik és fokozatosan mennek befelé, hogy a falnak jobb tartása legyen. Helyenként *kötőtégla*kat helyeznek el, melyek a felrakott téglákhoz támaszkodnak és a tűzfalat rögzítik. A tűzfal tetején *párkányt* hagynak, ez az *álsó párkány*. *A párkány húzza befelé, hogy a tűzfalat le ne lökhesse a tűz.*

A tűzfalra rakják élére állított téglákból a *köpenyt* (cig. *képényágó*). Két sor köpenyt raknak, melyeket egymástól a *felső párkány* választ el. A köpenyek átlag 70 cm magasak. A kemence tetejét a *kalap*, egy réteg lapjára fektetett téglá fedí be.

A párkányok egészen körbefutnak a kemencén; a másik két oldalon azonban nem különböztetik meg a fenti falrészeket, hanem az egész borítófalat *burkolat* ~ cig. *odalityiko* névvel illetik. Mikor a külső téglaréteg felrakásával elkészültek, sárral *sikárojják bé* az egész kemencét, hogy *a meleg ne jöjjön ki.*

A *kiégetés*hez szintén a munkakiadó adja a szükséges hasábfát. 30.000 téglához körülbelül 50 méter fa szükséges. Az égetés rendjében fokozatokat különböztetnek meg a tűz erőssége szerint. Az első 48 órában csak néhány hasábot dobna a *kemence szájába*; ez a *füstölés*. Tüzeléskor mindig csak az egyik oldalon rakják a fát, a másik oldalon a nyílásokat befalazzák. A következő 48 órában már állandóan 3–4 hasábot raknak a tűzre; ez a *közbülső tűz* vagy *bogátolás*. A harmadik 48 órában a *nagy tűzzel* égetik a téglákat, amikor az egész nyílásban *ropog a tűz* és *nyelvezik a láng*. A hasábokat ilyenkor a *vrácsolórúd* 'hosszú mogyorókaró' segítségével tolják át a kemence tulsó oldalára és állandóan *prázsojják* 'élesztik' a tüzet. Mind a közepe, mind a nagy tűzkor 24 óránként váltogatják a tüzelés oldalát és minden alkalommal a másik oldalon a nyílásokat befalazzák. A tüzet éjjel-nappal kell rakni mindegyik tüzeléskor. Mikor azután a hatodik napon a téglá annyira kiégett, hogy a *melekség csak jáccik* a kemence körül és a tűzfalon *fehér virágok* vannak, abbahagyják a tüzelést, a kemence nyílásait jól betapasztják és a tetejére *lajtórja* ~ cig. *szkárü* segítségével 30 cm földet terítenek el. A kiégett téglá *piros, mint a tűz*. A téglá két hétig marad a kemencében. A téglavető ezalatt, ha közelben lakik, hazamegy és a munkakiadó vigyáz a kemencére. Nagyon kell ügyelni, nehogy ilyenkor valaki kíváncsiságból megbontsa az egyik nyílást, mert ha *luftot kap* a téglá, elromlik az egész.

Két hét múlva azután hozzáfognak a kemence szétbontásához. Először a burkolattéglaikat szedik le és különrakják. Ez sohasem olyan jó minőségű, mint a kemence belsejében és a bolthajtásban kiégett, melyet színe után *vasas téglának* neveznek. Ez olyan *kemény, mint a kő*, amiért kút-kirakáshoz és *fundamentomhoz* használják.

A *kiégett téglát* a kemence tetejéről deszkán csúsztatják le és *200-as pankétot* raknak vagyis 10 lapjára fektetett téglára 20 sort. A sorokat egészen tömötten rakják egymás mellé. Ennek a téglának már nem árt az eső és azonnal felhasználható.

Befejezésül még megemlíthetem, hogy a zilahkörnyéki téglavető cigányokkal kapcsolatos ez a népi hiedelem: „*A cigányok mekfokták az essőt.*” Ezt akkor mondják a falusiak, ha valamelyik vidéken nagy a szárazság.

Péntek hidja. Bánffyhunjad déli részén, a vasúti töltés mellett levő híd [KszgHn. 26, 31]. PESTY FRIGYES így magyarázza e nevet: „Országuton levő kőhid, nevét onnan bírja, hogy égy *Péntek János* nevű B. Hunyadi embernek kaszáloján megy át“ [KszgHn. 26]. 1941-ben *Péntek híd* alakban jegyezték fel [i. h. 31. 234. sz.].

MIHÁLTZ ELEKnek »A kalotaszegi magyar egyházközségek története« című, a magyarvalkói református egyház iratai között őrzött munkájából e helyre voratkczólag a következő magyarázatot jegyeztem ki: „Az 1661. év, valamint Erdély történetében véres betűkkel van béjegyezve, ugy Bánffyhunjadra is majdnem végpusztulást hozott, egyfelől a ragadó kórvész-pestis — dula szét a hazában, másfelől a Kemény Jánost üző Ali basa és tatár chán sáska seregeik boríták el az országot, vérrel és hamuval borítva be annak völgyeit és hegyeit. Kalotaszegiek Kemény pártján álltak — mert hiszen a Kemények ősi fészke is itt fekszik, egy Péntek András nevű egyén vezetése alatt össze tömörülve Hunyadon alol a patakon (Körös) levő hidnál szembe száltak az üldöző tatárokkal, vesztésegek iszonyu volt. A kegyetlen török had által 2000 férfiak — kiknek egyrésze b. hunyadi volt — kardra hányattak — lekaszabol-tattak; a templom kerítésébe vonult gyermekek, nők és öregek szintén legna-gyobb kegyetlenséggel legyilkoltattak. A hely ahól az összezsapás történt máig is Péntek hidjának neveztetik.“¹

Valószínű, hogy Miháltz tollából származik az a leírás, mely Bánffy-hunjad református egyházának történetét tartalmazza [Névkönyv, az Erd. ref. egyházkerület számára. 1871. 22–3], mert az idevonatkozó rész csaknem szószerint megegyezik Miháltz Elek idézett soraival, azzal a különbséggel, hogy az előbbi Péntek András nevét nem hozza a csata helyével kapcsolatba. A nép ma már nem ismeri a név eredetét.

Tehénhajtó. A kalotaszegi Magyarvalkó egyik határrészének neve [KszgHn. Mutató],² mely a Sulyom-hegy és a község belterülete között kelet-nyugati irányban húzódik. Első magyarázatát PESTY közli: „Nyáiban a tenén csorda rendes gyűlö helye.“ PESTY értesülése MIHÁLTZ ELEKTől, Magyarvalkó akkori ref. lelkészétől származott [KszgHn. 117].

Magyarvalkói tartózkodásom alatt, 1937-ben e helynévnek *Tehénhajtó* változatát is hallottam; egyik helybeli születésű asszony, Pituj Erzszi (48 éves) a következőképpen magyarázta meg a név eredetét. Régen az Alszegegről indult el korán reggel a tehéncsorda és a Felszeg felé haladva gyűjtötte össze a házakból a teheneket. Megtörtént, hogy a tehenes gazdák hozzátartozói közül egyik-másik elaludt és csak késve tudta a csordát utolérni. Ilyenkor kénytelen volt a tehenet a falu szemeláttára a *Nagy-uccán* végig hajtani. „*Elaluva a tehen!*“ — gúnyolták a falusiak a későnébredőt. Hogy ezt a szégyent elkerüljék, egy időtől fogva az elmaradt marhákat nem a főutcán, hanem már az Alszegegnél a hegy alatt terelték a Felszeg felé, mert itt érhették el leginkább észrevétlenül a csordát. A kertek és a hegy alatt húzódó területet azóta *Tehénhajtónak* hívják. — KÖNYA GYULÁTÓL, Magyarvalkó jelenlegi református lelkészétől is e határrésznek ugyanezt a magyarázatát hallottam.

NAGY JENŐ

¹ Megjegyzendő, hogy Kelemen Lajos a legyilkoltak számadatait Teleki Mihály levelezése II, 95. alapján túlzottnak tartja [Kalotaszeg történelmi és műemlékei: Kolozsvári Szemle III (1944), 107²⁸ jegyzet].

² Ugyanilyen határnevet Kalotaszentkirályról is ismerünk [i. h. 61].